

Szótagok automatikus osztályozása spontán beszédben spektrális és prozódiai jellemzők alapján

Beke András¹, Szaszák György²

¹ MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztály
beke.andras@gmail.com

² BME Távközlési és Médiainformatikai Tanszék
szaszak@tmit.bme.hu

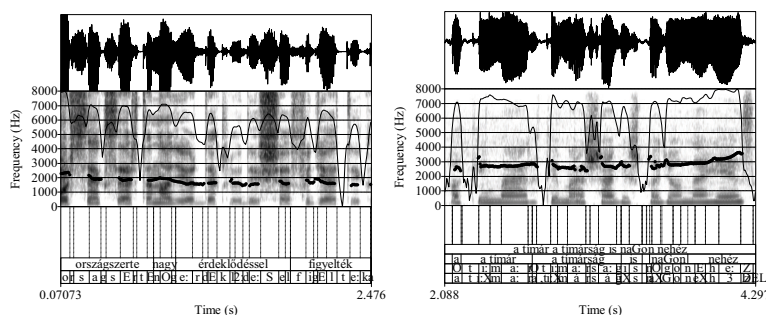
Kivonat: A beszédflowam automatikus, szavaknak vagy néhány szóból álló szócsopottoknak megfelelő szintaktikai egységekre való tagolásában bizonyítottan fontos szerepe van a prozódiai jegyeknek, az alapfrekvenciának és az intenzitásnak. A prozódiai jegyek mellett a magánhangzó minősége is alkalmazható lehet, elsősorban a szótag eleji–nem szótag eleji szótagok osztályozására, másodsorban pedig a szóhatár meghatározására is. A jelen kutatásban azt vizsgáljuk, lehetséges-e a magánhangzó-minőség alapján a redukálódott magánhangzók automatikus elkülönítése spontán beszédben, illetve magánhangzó-minőség alapján elvégezhető-e a hangsúlyos szótagok automatikus detektálása.

1 Bevezetés

A beszédflowam automatikus, szavaknak vagy néhány szóból álló szócsopottoknak megfelelő szintaktikai egységekre való tagolásában bizonyítottan fontos szerepe van a prozódiai jegyeknek, az alapfrekvenciának és az intenzitásnak [30]. A prozódiai jegyek mellett a magánhangzó minősége is alkalmazható lehet, elsősorban a szótag eleji–nem szótag eleji szótagok osztályozására, másodsorban pedig a szóhatár meghatározására is [7, 22, 25, 29, 33]. Ha a magánhangzó az eredeti minőségében realizálódik, akkor a hangsúlyos szótag megjelenésének esélye növekszik, míg ha a magánhangzó redukálódott formában realizálódik, akkor a hangsúlyos szótag megjelenésének esélye csökken [17, 33]. A magánhangzó redukációjáról akkor beszélünk, amikor annak képzésekor az artikulációs konfiguráció a centrális irányba tolódik el, megváltoztatva ezzel a magánhangzó minőségét. A jelenség a spontán beszéd esetében fokozottabban nyilvánul meg [1].

Az izolált szavas beszédfelismerésben a szóhatárokat egyértelműen jelzi a szünet jelenléte. A folyamatos felolvasásban a szünet mellett a szupraszegmentális akusztikai jellemzők is hozzájárulnak a szóhatárok pontos gépi meghatározásához. A spontán beszédben azonban a szavak között szinte alig jelennek meg szünetek, a beszéd folyamatos és megakadásokkal tarkított (1. ábra). A korábbi kutatások kimutatták, hogy a humán beszédpercepció szegmentálási eredménye csökken spontán beszédben (felolvasásban 90%-os [2], míg spontán beszédben 70%-os), és az sem egyértelmű, hogy a kísérletben részt vevők milyen akusztikai, szemantikai, pragmatikai jellemzők

alaján jelölték be a megnyilatkozási egységet a szövegben [12]. Az akusztikai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a spontán beszédben az artikulációs megvalósítás túlnyomórészt ösztönös, a beszélő nincs feltétlenül tudatában annak, hogy mely szegmentális vagy szupraszegmentális tényezőt alkalmazza tagoló funkcióban, illetőleg meglehetősen nagyok az egyéni eltérések [21].

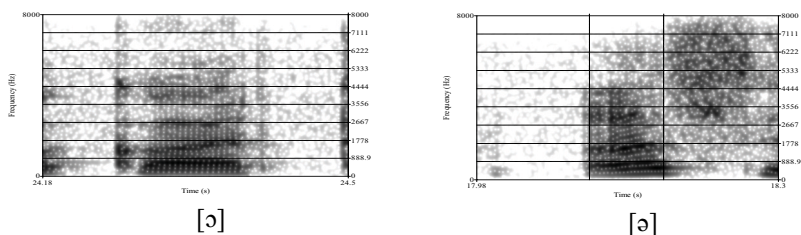
1. ábra. Egy felolvasott mondat részének és egy spontánbeszéd-megnyilatkozás részének akusztikai képe és annotációja.

A gépi felismerés számára a spontán beszédben azonban nem csak a megnyilatkozáshatárok felismerése jelenthet nehézséget, hanem már a szóhatárok bejelölése is. Az egyes idegennyelv-oktatásra irányuló kutatásokban például kimutatták, hogy a szavak szegmentálásának eredménye idegen nyelvben romlik az anyanyelvi szegmentálási eredményekhez képest. A romlás a nem ismert szavak miatt történt [31]. A spontán beszéd gépi felismerésében nagyon nehézkes a szemantikai, pragmatikai jellemzőket beépítése, illetve a szegmentális és szupraszegmentális jellemzők sem egyértelműek, emiatt a spontán beszédben megjelenő szavak határainak meghatározása ezért igen nehéz feladat.

Kutatásunkban arra is keressük a választ, hogy lehetséges-e a szótagok automatikus osztályozása spontán beszédben a magánhangzó minőségét meghatározó spektrális jellemzők alapján. Az osztályozást rejtett Markov-moddellel (HMM), valamint szupport vektor gépekkel (SVM) végezzük.

2 Anyag, módszer, kísérleti személyek

A jelen kutatásban a BEA [15] korpuszból 19 magyar beszélő spontán beszédét dolgoztuk fel (8 férfi és 11 nő). Minden hangfájlnak elkészítettük a fonetikus átíratát. Az annotáció során a beszédhangokat kézzel szegmentáltuk a hangszínképük alapján a PRAAT beszédelemző szoftverben. A jelen kutatásban a következő magánhangzókat elemeztük: [ɔ], [a:], [ɛ], [e:], [i], [i:], [o], [o:], [u], [u:]. A beszédhangot akkor jelöltük az annotáció során svá magánhangzónak, (i) ha a beszédhang a centrálisához közeli formánsstruktúrával rendelkezett (2. ábra), illetve (ii) ha a beszédhang a lehallgatás során svának hatott.

2. ábra. Az [ɔ] magánhangzó és a svá [ə] magánhangzó spektrogramja (ugyanazon beszélőtől)

A szegmentálás során az annotációban azt is jelöltük, hogy a magánhangzó hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagon realizálódott. A magyar nyelvben mindig a szó első szótagjára esik a hangsúly [20, 32]. Azt, hogy egy szótag valóban hangsúlyos vagy sem, a szótag F0- és intenzitásértékével ellenőriztük [30].

A svát akkor jelöltük [ə]-val, ha az egységes, osztatlan beszédhangként szerepelt a hangfelismerésben. Nagy karakterrel jelöltük a svá variációkat: [A], [E], [O], ha a svát mint az eredeti magánhangzótól függő realizációt szerepeltettük a modellben. A kutatásban 4000 magánhangzót annotáltunk. A tanításhoz 2500, a teszteléséhez 1500 magánhangzót használtunk. A csoportosításra használt modellek működésének kiértékelésére és összehasonlítására meghatároztuk az osztályozás pontosságát. A pontosság (Acc) azt jellemzi, hogy az osztályozó algoritmus milyen mértékben azonosítja helyesen a beszédhangokat:

$$\text{Acc} = \text{helyesen osztályozott előfordulások} / \text{összes előfordulás száma} * 100\%$$

2.1 A rejtett Markov-modell

A rejtett Markov-modellezéskor az akusztikai előfeldolgozás tekintetében a beszédfelismerésben a beszédhangok akusztikai modellezéséhez használt előfeldolgozási láncot meghagyjuk, és a gyakran alkalmazott MFC (mel-frekvenciás kepsztrális) együtthatókat számítjuk 39 elemű jellemzővektorokat létrehozva. Ezek a jellemzővektorok delta és delta-delta együtthatókat is tartalmaznak. A modellkomplexitást legfeljebb 16 komponenset tartalmazó Gauss keverék (GMM) sűrűségfüggvényig növeljük. Az alkalmazott modellek topológiájuk tekintetében minden esetben 3 állapotú balról-jobbra modellek voltak.

A mintaillesztési megközelítést azonban kissé módosítjuk: felismeréskor nem szószorozatokat illesztünk, hanem beszédhangsorozatokat, az osztályozhatóság szempontjából a vizsgálatunkban érdektelen beszédhangokat azonban töltelékmodellbe vonjuk össze. Ha tehát például egyes magánhangzók és a svá irányába tolódott realizációik elkülönítése (osztályozása) a cél, akkor a magánhangzókra és a svá variánsaikra külön-külön modellek készülnek, minden egyéb beszédhangot töltelékmodellbe vonunk össze, hasonlóan a kulcsszavas beszédfelismeréshez.

A rejtett Markov-modell által időben dinamikus vetemítéssel végzett mintaillesztést kétféle módon valósítjuk meg: az első esetben hagyományos módon a teljes be-

szédmintára illesztünk. Ennek során problémaként jelentkezhet, hogy a töltelékmodellek viszonylagos univerzalitása (általános beszédhangmodell) miatt a mintaillesztés időben pontatlan, különösen hosszú beszédminták esetén. Tapasztalataink szerint ez jelentősen növelheti a törléses-beszúrásos hibák számát. Ha ilyen tapasztaltunk, akkor második mintaillesztési megközelítésként célzottan az osztályozandó magánhangzót tartalmazó részt vágtuk ki közvetlen környezetével együtt, mintegy 100 ms hosszú átmeneti részt meghagyva a magánhangzó előtt és után. Az osztályozás ezután következett, a nyelvi modell azonban kötelező jelleggel 3 modellből álló illesztési szekvenciát engedélyezett csak, amely töltelékmodellel indít és azzal is zárul. A közepén elhelyezkedő magánhangzó pedig osztályozandó, az egyes variánsok egyenlő valószínűséggel szerepeltek. Ez a megközelítés kizárja a törléses hibát, és csak helyettesítési hiba fordulhat elő. Ha az osztályozást környezetből kivágottan végezzük, akkor a modellek betanítása is ugyanezen stratégiával, tehát környezetből kivágottan történik. A szerzők a magánhangzók osztályozását hangsúlyos/hangsúlytalan szempontból is vizsgálták ugyanezen megközelítésben. A rejtett Markov-modell alapú osztályozókat HTK környezetben valósítottuk meg [35].

2.2 SVM (Support Vector gépek)

Az SVM (Support Vector Machine) a felügyelt tanulási módszerek családjába tartozik, célja egy olyan szeparáló hipersík keresése, amely jól választja el egymástól a két osztály elemeit (lehet többosztályos is). Az SVM-ek működésének lényege, hogy az eredeti megfogalmazásában még komplex nemlineáris megoldást igénylő feladatot, azaz a feladtból származó mintákat, nemlineáris transzformációk segítségével egy, a bemeneti mintatér dimenziójánál több dimenziós térbe transzformálja, ahol az már lineárisan megoldható. A módszer egyik legnagyobb előnye, hogy egy garantált felső korlátot ad az approximáció általánosítási hibájára. Egy másik fontos jellemzője, hogy a tanulási algoritmus törekszik a modell méretének minimalizálására (ritka modellt alkot), ami a hiba rováására történik, de mértéke egy paraméterrel szabályozható [8, 34]. A hagyományos SVM alkalmazásának legnagyobb akadálya a módszer nagy algoritmikus komplexitása és a nagy memóriaigény, ami tipikusan a nagy adatmennyiség kezelését teszi lehetetlenné. A probléma megoldására számos megoldás született. Ezek az algoritmusok többnyire iteratív megoldások, melyek a nagy optimalizálási feladatot kisebb feladatok sorozatára bontják [3]. A nemlineáris osztályozáshoz a legelterjedtebbet, a radiális bázis (RBF – Radial Basis Function) kernelfüggvényt alkalmaztuk. A hangsúlyos/hangsúlytalan szótagok osztályozását elvégző algoritmus megvalósítása a MATLAB programban történt. Az osztályozáshoz az OSU SVM függvénykészletet használtuk [27]. Az SVM tanításához a magánhangzókból kinyert MFC-jellemzőket használtuk.

3 Eredmények

3.1 A magánhangzó és a redukálódott magánhangzó osztályozása

A semleges magánhangzók akusztikai realizációi jóval változatosabbak, mint a magánhangzókéi [5, 24]. A szegmentális és szupraszegmentális modellekben fontos szerephez juthat a svá automatikus felismerése, hiszen a folyamatos szófelismerésben a magánhangzó nem redukálódott, teljes realizációja jelezheti a szó kezdetét a beszédben [9, 25, 26]. Kopecký [22] a beszédfelismerő rendszerébe beépítette a svá fonémát, amely a rendszer felismerési pontosságának javulását eredményezte.

A magánhangzókat és a svá-realizációkat 3-állapotú HMM-mel modelleztük. A tanítás során “V” szimbólummal jelöltük a magánhangzókat, és “S” szimbólummal a svá-realizációkat. Mind a két modellt rendre 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvénnyel tanítottuk. A nyelvtenban mindkét hangmodellt (“V”, “S”) egyenlő súllyal rögzítettük (azaz egyenlő valószínűség mellett). A legjobb felismerési eredményt a 4 Gauss-os modell adta (1. táblázat).

1. táblázat: A magánhangzók és a svák felismerési eredményei (4 Gauss).

	Összesen	Acc [%]
“V”	706	79,46
“S”	157	71,97

A semleges magánhangzókra tanított HMM-modell nem veszi figyelembe az eredeti magánhangzót, illetve a szótag hangsúlyosságát. Az eredmények azt mutatják, hogy a spontán beszéden tanított HMM-moddellel a svá-realizációk 71,97%-át osztályozta helyesen a rendszer. Az eredményből arra következtethetünk, hogy a semleges magánhangzó rendelkezik egy jól meghatározható spektrális karakterrel, amely megkülönbözteti a többi magánhangzótól. A svá akusztikai realizációi között azonban további kisebb csoportok vannak, amelyek lehetséges svá-alcsoportokra utalnak. Ilyen csoport lehet az, amelyik átfedésben lehet a magánhangzókkal is.

3.2 A magánhangzók és az egységes svá modell

Flemming [10] kimutatta, hogy a svá fonéma realizációinak lehetnek különböző alcsoportjai: közép-centrális svá és kontextusfüggő svá. A svá-realizációk variációinak egy része a kontextus hatására megváltozik, és egy sajátos kontextusfüggő hangminőséget hoz létre, amely a svának egy akusztikai alcsoportja lehet [29]. A nemzetközi és a hazai szakirodalom sem egységes abban, hogy milyen tényleges okai vannak a svá variáltságának, illetve melyek a lehetséges svá-alcsoportok. Flemming szerint nyilvánvaló, hogy a semleges magánhangzónak két típusa létezik, azonban a levonható következtetések nem egyértelműek. A magánhangzó redukciója jelezheti a hangsúlytalan és hangsúlyos szótag közötti szembenállást is, ami az angol nyelvben szabályszerűnek tekinthető. A közép-centrális svá a hangsúlytalan alacsony nyelvvállású magánhangzóból jön létre kismértékű redukció során, éppen ezért nem minden magán-

hangzó-minőségből keletkezhet. A svá nem közép-centrális variánsai a magas nyelv-állású magánhangzókból jönnek létre a redukció során.

Annak érdekében, hogy a svá-realizációk egységességét megvizsgáljuk, illetve hogy meghatározzuk, melyik magánhangzó minőséghez esik a legközelebb, négy HMM-modellt építettünk. Három modellt készítettünk a három leggyakrabban előforduló magánhangzóra [ɔ, ε, o] és egy egységes modellt a semleges magánhangzóra “S”. A három magánhangzó-minőséget és a svá-realizációkat 3-állapotú HMM-mel modelleztük. A tanítás során [ɔ], [ε], [o] szimbólummal jelöltük a magánhangzókat, és “S” szimbólummal a svá-realizációkat. Mind a négy modellt 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényvel tanítottuk. A legjobb felismerési eredményt a 4 Gauss-os modell adta (2.a. táblázat).

2.a. táblázat: Az [ɔ], [ε] és [o] magánhangzók, és az egységes svá “S”.

	Összesen	Acc [%]
S	140	65
[ɔ]	167	70,65
[ε]	225	75,11
[o]	115	73,04

Az eredmények azt mutatják, hogy a svá magánhangzók helyes osztályozásának eredménye 7%-kal romlott ezzel az eljárással. A 2.b. táblázatban a négy modell tévesztési mátrixa mutatja, hogy a svá magánhangzó az [o] modellhez van a legközelebb, mivel az [o] hangok 18%-át téveszti össze a rendszer a svá magánhangzóval.

2.b. táblázat: Az [ɔ], [ε] és [o] magánhangzók, és az egységes svá “S” tévesztési mátrixa.

Magánhangzók	[ɔ]	[ə]	[ε]	[o]
[ɔ]	118	9	10	16
[ə]	15	91	8	18
[ε]	16	13	169	19
[o]	12	7	4	84

A nagyobb tévesztési arány oka az lehet, hogy az [o] vokális artikulációs konfigurációja közel esik a semleges magánhangzóéhoz, illetve az [o] időtartama alacsonyabb, mint az [ɔ] és [ε] időtartama [13, 14]. Ennek igazolására kimértük a spontán beszédben előforduló [ɔ], [ε], [o] és a redukálódott magánhangzók időtartamát. A svá időtartama szignifikánsan rövidebb, mint a magánhangzóké. A svá magánhangzó időtartama átlagosan 53 ms, míg a magánhangzóké 84 ms (ANOVA: $F(1, 2917) = 252,757$; $p = 0,000^{**}$). Ez a tendencia megegyezik a nemzetközi és hazai szakirodalomban leírtakkal [4, 10, 14, 33].

Az adatok szerint a három magánhangzó időtartama közül az [o] magánhangzóé áll a legközelebb a svá időtartamához. Az [o] magánhangzó időtartama (77 ms) szig-

nifikánsan rövidebb, mint az [ɔ] (83 ms) vagy az [ɛ] (90 ms) időtartama (ANOVA: $F(2, 2313) = 19,86$ $p = 0,000^{**}$; csoportok közötti különbség (post hoc test) $p > 0,000^{**}$).

A magánhangzók realizációi átfedésben vannak egymással és a redukálódott magánhangzókkal is az első két formánsértéket tekintve. Bondarko et al. [4] kimutatta, hogy a magánhangzó átmeneti része minden magánhangzó esetében meghatározható mind az olvasott, mind a spontán beszédben, azonban a magánhangzó tisztafázisa a spontán beszédben sokszor eltűnik a magánhangzók redukálódása miatt. A jelen kutatás adatai szerint az [o] magánhangzó időtartama jelentősen rövidebb, mint az [ɔ] és [ɛ] magánhangzóé, ami utal a magánhangzó ejtésekor bekövetkezett célalulmúlásra, ez pedig a magánhangzó tisztafázisának redukciójához vezethet: így az [o] magánhangzó redukálódása olykor erősebb lehet. Eredményeinket alátámasztja Padget [28] kutatása is, amelyben 9 beszélő beszédében a magánhangzók redukálódását vizsgálta. Azt találta, hogy az [ɔ] és az [o] magánhangzót nehezebben lehet elkülöníteni a többi magánhangzótól mind felolvasásban, mind spontán beszédben.

3.3 A magánhangzók és a magánhangzófüggő svá

A helyettesítő funkcióban realizálódott svá akusztikai képe feltételezésünk szerint függ az eredetileg kiejteni kívánt magánhangzó artikulációs konfigurációjától is, amely helyett megjelenik a beszéd során. Ha a svá realizációi függenek a helyettesített magánhangzó minőségétől, akkor a svá-realizációk modellezhetőek a helyettesített magánhangzó minősége mentén. A svá-realizációnak a következő alcsoportjai léteznek: az [ɔ] magánhangzót helyettesítő svá [A], az [ɛ] magánhangzót helyettesítő svá [E], az [o] magánhangzót helyettesítő svá [O]. A tanítás során [ɛ], [o], [ɔ]-val jelöltük az eredeti minőségben realizálódott magánhangzókat, míg [A], [E], [O]-val a helyettesített magánhangzó minőségétől függő svá-realizációkat. Mind a hat modellt 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényvel tanítottuk. A nyelvtanban mind a hat hangmodellt egyenlő súllyal szerepeltettük (azaz osztályozáskor egyformán valószínűek voltak). A legjobb felismerési eredményt ismét a 4 Gauss-os modell adta (3. táblázat).

3. táblázat: Az [ɛ], [o], [ɔ] és az [A], [E], [O] osztályozásának eredményei.

	Összesen	Acc [%]
[ɔ]	169	65,08
[A]	47	68,08
[ɛ]	227	69,60
[E]	65	63,07
[o]	116	61,20
[O]	29	62,06

Az eredmények azt mutatják, hogy az osztályozó az [ɔ] magánhangzó helyett realizálódó [A] svát osztályozta a legjobb arányban. Az [o] magánhangzót és az [o] magánhangzó helyett realizálódott svát az algoritmus nem tudta elválasztani olyan pontosan a többi modelltől. Az osztályozás legnagyobb nehézsége ebben az esetben az [o] magánhangzó és a helyette realizálódott svá minőségének variabilitása és az időtartamának csökkenése. A véletlen találgatásnál sokszorosan jobb eredmények mindenestre alátámasztják, hogy a svá realizációja helyettesítő funkcióban függ a helyettesített magánhangzó eredeti célkonfigurációjától.

3.4 Veláris – palatális magánhangzó és veláris – palatális svá

A magánhangzófüggő svá jobb osztályozhatóságának vizsgálata érdekében megpróbáltunk modelleket összevonni. Korábban megjegyeztük, hogy számos nemzetközi tanulmány foglalkozik a svá-realizációk csoportosítási lehetőségével. A tanulmányok többsége a magánhangzó F2 dimenziójának és időtartamának módosulását tartja a magánhangzó-redukálódás akusztikai paraméterének, ezért a modelleket az F2 dimenzióban vontuk össze. Ha a svá veláris magánhangzó helyett realizálódik, akkor a redukálódott magánhangzóra a veláris magánhangzó-minőség lesz jellemző a svá-realizációkon belül. Ha a svá palatális magánhangzó helyett realizálódik, akkor a redukálódott magánhangzóra a palatális magánhangzó-minőség lesz jellemző a svá-realizációkon belül. Elsősorban a svá-realizációk palatális és veláris alcsoportjainak elkülöníthetőségét teszteltük. Jason [18] a svá lehetséges palatális – veláris alcsoportját HMM modellel tanította és tesztelte fonetikailag variábilis, angol nyelvű, egy beszélőtől származó korpuszon. Eredményei alátámasztották, hogy a svá-realizációknak létezik egy veláris és egy palatális alcsoportja. Azt is kimutatta, hogy a svá magánhangzók kezdeti fázisukban különíthetők el egymástól, míg a végső fázisukban nem.

A redukálódott magánhangzók realizációiban ugyanúgy létezik veláris – palatális különbség, ahogy a magánhangzók realizációiban. A palatális svá realizációk az F1/F2 térben közelebb vannak a palatális magánhangzókhoz: magasabb F2-értékkel realizálódnak.

A négy magánhangzó-minőséget 3-állapotú HMM-mel modelleztük. A tanítás során VV-vel jelöltük a veláris magánhangzókat, PV-vel a palatális magánhangzókat, VS-sel a veláris svákat és PS-sel a palatális svákat. Mind a négy modellt 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényrel tanítottuk. A legjobb felismerési eredményt a 4 Gauss-os modell adta (4.a táblázat).

4.a. táblázat: Az osztályozás eredményei a VV, PV, VS és PS modellekre.

	Összesen [db]	Acc [%]
Veláris mgh.	318	56,91
Palatális mgh.	375	53,86
Veláris svá	76	63,15
Palatális svá	66	40,90

Az eredmények azt mutatják, hogy a svá-realizációk felbonthatóak veláris és palatális svá-realizációkra, amely alátámasztja a formánsok alapján leírt megállapításokat. Az osztályozásban a veláris svá modell adta a legjobb eredményt (63,15%). A palatális svák viszonylag alacsony osztályozási képessége azzal magyarázható, hogy a palatális magánhangzó realizációinak artikulációs tere jóval nagyobb, mint a veláris magánhangzóké, ezért jóval magasabb a realizációk variációinak a száma is (azaz a modell nagyobb szórást enged meg, és emiatt relatíve pontatlanabb modellezést tesz csak lehetővé). Az eredményeinket alátámasztják Bunnel [6] eredményei is: Bunnel megállapította, hogy a palatális svák felismerési eredménye jobb, mint a veláris sváké. Az osztályozási feladatot a veláris és a palatális svá elkülönítésére egyszerűsítve jól látható, hogy a veláris svá felismerése sokkal biztosabb (4.b táblázat).

4.b. táblázat: Az osztályozás eredménye a VS és PS modellekre környezetből kiragadott modellezési technikával.

	Összesen [db]	Acc [%]
Veláris svá	89	79,77
Palatális svá	69	66,66

Ez visszavezethető arra, hogy a veláris svá sokkal egységesebb kategóriát képez, ami megegyezik a nemzetközi szakirodalomban leírtakkal [11]. Harmegnies–Poch-Olivé [16] kimutatták, hogy a redukálódás markánsabban jelenik meg a palatális magánhangzók esetében, mint a veláris magánhangzók esetében.

A nemzetközi eredmények és a jelen kutatás eredményei azt mutatják, hogy a svának helyettesítő funkcióban két alcsoportja különíthető el: a palatális és a veláris svá.

3.5 A modellek kiértékelése

A jelen tanulmányban használt HMM modellek közül az egységes svát és az egységes magánhangzót modellező 3-állapotú HMM-ek pontossága volt a legjobb (78%), 4 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényvel, ami azt jelenti, hogy ezekkel a modelleken osztályozta helyesen a legtöbb hangot az algoritmus (5. táblázat). A legkevesebb helyes találatot az eredeti minőségű magánhangzót és a helyettesített magánhangzó-minőségtől függő svát modellező 3-állapotú HMM-ek adták (69,46%). A veláris és palatális svákat modellező 3-állapotú HMM-ek pontossága 74%.

5. táblázat: A tanított modellek pontossága.

A tanított modellek	Acc [%]
Eredeti magánhangzó-minőség és a helyettesített magánhangzó-minőségtől függő svá	69,46
Veláris palatális magánhangzó és veláris palatális svá (monofon)	70,35
Veláris palatális magánhangzó és veláris palatális svá (környezetből kiragadva)	74,05

Egységes svá és magánhangzók [ɛ],[o], [ɔ]	75,86
Egységes magánhangzó és egységes svá	78,09

3.6 Hangsúlyos – hangsúlytalan szótagok osztályozása a magánhangzó minőségének segítségével

A hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok osztályozásához gondosan felszegmentált anyagot, 3-állapotú HMM-eket tanítottunk. A hangsúlyos szótagokat „XA”-val, a hangsúlytalan szótagokat „XT”-vel jelöltük. Mind a két modellt 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényvel tanítottuk. A nyelvtanban mind a két hangmodellt egyenlő súllyal szerepeltettük (azaz egyenlő valószínűség mellett). A legjobb felismerési eredményt a 8 Gauss-os modell adta (6.a. táblázat).

6.a. táblázat: A XA és a XT osztályozásának eredményei.

Szótagok	Összesen [db]	Acc [%]
XA	309	82,80
XT	855	70,72

Az eredmények szerint a hangsúlytalan szótagok osztályozása kevésbé pontos, ami arra utal, hogy ez az osztály nem egységes a modellezett szótagok hangminősége szempontjából.

Az SVM-mel tanított és tesztelt magánhangzó-minőségen alapuló osztályozó pontossága 54%. A szókezdő pozícióban lévő magánhangzókat mindössze 56%-ban, míg a nem szókezdő pozícióban lévő magánhangzókat 58%-ban osztályozta helyesen az algoritmus (6.b. táblázat).

6.b. táblázat: A szókezdő és nem szókezdő pozícióban lévő magánhangzók osztályozási eredménye (Acc) SVM-mel.

	Szókezdő	Nem szókezdő
Szókezdő	61%	39%
Nem szókezdő	42%	58%

Az SVM-mel végzett osztályozásban is a szókezdő pozícióban lévő magánhangzók eredménye jobb.

A hangsúlytalan szótag modellezésében ronthatja az osztályozási eredményeket, hogy a hangsúlytalan szótagban a magánhangzó minősége nem egységes. A hangsúlytalan szótagban a magánhangzó megjelenhet redukálódott magánhangzóként, illetve az eredeti magánhangzó artikulációs konfigurációnak megfelelő minőségben is. Ennek igazolására három HMM-et építettünk. A kísérlet során modelleztük a hangsúlyos szótagban realizálódott magánhangzót (XA), a hangsúlytalan szótagban realizálódott eredeti magánhangzó-minőséghez közeli magánhangzót (XT) és a hangsúlytalan szótagon megjelenő redukálódott magánhangzót (XS). Ezeket a magánhangzó-minőségeket 3-állapotú HMM-ekkel modelleztük. Mind a három modellt ismét rendre 2, 4, 8, 16 Gauss kibocsátási valószínűséget leíró függvényvel tanítottuk.

Az osztályozás nyelvtanában mind a három hangmodellt egyenlő súllyal rögzítettük (azaz egyenlő valószínűség mellett). A legjobb felismerési eredményt a 8 Gauss-os modell adta (6.c. táblázat).

6.c. táblázat. A három magánhangzó-minőség (XA,XT,XS) osztályozási eredménye.

Magánhangzó-minőségek	Összesen [db]	Acc [%]
XA	299	80,70
XT	646	68,80
XS	218	73,20

A modellek átlagos osztályozási pontossága lényegesen nem változott az előbbi esethez képest, a hangsúlytalan szótagok helyes osztályozása (közösen az XT- és az XS-modell) ismét közel 71%-os. A hangsúlytalan modell kettéválasztása az eredeti hangminőséghez közeli magánhangzóra és redukálódott magánhangzóra viszont azt mutatja, hogy ha a magánhangzó redukálódik is, akkor valamelyest kisebb eséllyel osztályozza az osztályozó hangsúlyosnak. Meg kell jegyeznünk, hogy a hibák nagyobb része törlésből és nem tévesztésből származott, ilyenkor az osztályozó egyszerűen átugrik egy szótagot (vagy ha úgy tetszik, összevonja azt az előtte-mögötte állóval).

4 Következtetések

A jelen tanulmány célja az volt, hogy a helyettesítő funkcióban lévő svá-realizációkat spektrális jellemzőik alapján modellezze HMM-ekkel magyar nyelvű spontán beszédben.

Az elemzések során bemutattuk, hogy (i) a [ə] és a svá-realizációk MFC-együtthatók alapján előfeldolgozva HMM-ekkel modellezhetőek a magyar nyelvű spontán beszédben; (ii) a svá-variációk realizációi függnnek az általuk helyettesített magánhangzó artikulációs konfigurációjától. Ezen megállapítások igazolására hat különböző modellt építettünk, amelyek reprezentálták a „svá” és a lehetséges svá-alcsoportok realizációit. Jóllehet az osztályozás során globális pontosság szempontjából a legjobb eredményt az osztatlan svá, az eredeti minőségben realizálódott magánhangzó modellhalmaz adta, a svá-realizációk közötti leghatékonyabb osztályozást a veláris és palatális svá-alcsoportra épített HMM-ek adták (79%).

A vizsgálat során összehasonlítottuk az eredeti minőségben realizálódott magánhangzók és a redukálódott magánhangzók akusztikai szerkezetét (időtartam és formánszerkezet). Az eredmények azt mutatták, hogy az [o] magánhangzó artikulációs konfigurációjában közelebb áll a svá artikulációs konfigurációjához a spontán beszédben, mint a vizsgálatban szereplő többi magánhangzó. Ennek oka az, hogy az [o] artikulációs konfigurációja és időtartama jóval nagyobb variációt mutat, mint a vizsgálatban szereplő többi magánhangzóé.

A svá realizációk lehetséges alcsoportjait HMM-ekkel modelleztük. A hipotézisünk és a nemzetközi szakirodalom szerint a svá-realizációk alapvetően két csoportra bonthatók, méghozzá palatális és veláris svá-variációkra. Az eredmények azt mutatják, hogy a svá-realizációknak ez a két alcsoportja létezik: veláris és palatális svá. Ennek oka az, hogy a helyettesítő funkcióban lévő svá függ az általa helyettesített magánhangzó minőségétől: a veláris magánhangzó redukálódása közben megőrzi az alapvető veláris spektrális jegyeket, ahogy a palatális svá is megőrzi a palatális magánhangzó spektrális jellemzőit. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a svá-realizációk esetleg más dimenziókban is elválaszthatók egymástól.

A hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokban realizálódott különböző magánhangzó-minőségeket HMM-ekkel modelleztük MFC-előfeldolgozás alapján. A hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok osztályozásának eredménye 73,76% volt. A hangsúlyos szótagok felismerése ezen belül 82,8%-kal a leghatékonyabb volt. A svá-modell beépítése összességében javított a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok csoportosításában. A magánhangzó-minőséggel modellezett hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok felismerésének eredménye jobbnak bizonyult a hasonló nemzetközi kutatások eredményeihez képest (vö.[19, 23]).

Bibliográfia

1. Beke A.: A veláris magánhangzók stabilitása a spontán beszédben. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) A kommunikáció nyelvészeti aspektusai. Kodolányi János Főiskola–Tinta Kiadó, Székesfehérvár–Budapest (2009) 27–31
2. Batliner, A, Kompe, R., Kießling, A., Mast, M., Niemann, H., Nöth, E., Oth, E.N.: M=Syntax+Prosody: a syntactic-prosodic labelling scheme for large spontaneous speech databases. *Speech Communication* Vol. 25. (1998) 193–222
3. Bennett, K. P., Campbell, C.: Support Vector Machines: Hype or Hallelujah?. *SIGKDD Explorations* Vol. 2 No. 2 (2000) 1–13
4. Bondarko, Liya V., Volskaya, Nina B., Tananaiko, Svetlana O., Vasilieva, Ludmila A.: Phonetic properties of Russian spontaneous speech. In: *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Barcelona, 3-9 August (2003) 2973–6
5. Browman, C. P., Goldstein L.: Articulatory phonology: An overview. In: *Phonetica* Vol. 49 (1992) 155–80
6. Bunnell, H. T., Lilley J.: Schwa variants in American English. In: *Proceeding of the InterSpeech 2008*. Brisbane, Australia (2008) 1159–62
7. Cruttenden, A.: *Intonation* (2nd ed.). Cambridge University Press, New York (1997)
8. Girosi F.: An equivalence between sparse approximation and support vector machines. *Neural Computation* Vol. 10 No. 6 (1998) 1455–1480
9. Dressler, W. U.: Explaining Natural Phonology. In: *Phonological Yearbook* 1 (1984) 29–50
10. Flemming, E.: *The phonetics of schwa vowels*. Manuscript, MIT (2007)
11. Flemming, E., Johnson S.: Rosa's roses: reduced vowels in American English. In: *Journal of the International Phonetic Association* Vol. 37 (2007) 83–96
12. Gósy M.: Virtuális mondatok a spontán beszédben. In: Gósy M. (szerk.): *Beszédkutatás 2003*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest (2003) 19–44
13. Gósy M.: *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest (2004)
14. Gósy M.: The manifold function of schwa. *Grazer Linguistische Studien* 62 (2004) 15–26

15. Gósy M.: Magyar spontánbeszéd-adatbázis – BEA. In: Gósy M. (szerk.): Beszédkutatás 2008. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest (2008) 194–207
16. Harmegnies, B., Poch-Olivé D.: A study of style-induced vowel variability: laboratory versus spontaneous speech in Spanish. In: *Speech Communication* Vol. 11 (1992) 429–37
17. Heuvel, H., Kuijk D., Boves L.: Modeling lexical stress in continuous speech recognition for Dutch. In: *Speech Communication* Vol. 40 (2003) 335–50
18. Jason, L.: Data-driven investigation of subphonemic variation: “Front” schwa vs. “back” schwa. Paper read at the Cognitive Science Graduate Student Conference 2008. Delawer, Friday April 18th (2008)
19. Jenkin, K. L., Scordilis M. S.: Development and comparison of three syllable stress classifiers. In: *International Symposium on Chinese Spoken Language, ICSLP* (1996) 733–6
20. Kálmán, L., Nádasdy Á.: A hangsúly. In: Ferenc Kiefer (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest (1994) 393–467.
21. Kopecký, J., Glembek O., Karafiat M.: Advances in acoustic modeling for the recognition of Czech. Paper read at the International Conference on Text, Speech and Dialogue; TSD (2008)
22. Kohle, K. J.: Prosodic boundary signals in German. *Phonetica* Vol. 40 (1983) 89–134
23. Kuijk, D., Boves L.: Acoustic characteristics of lexical stress in continuous telephone speech. *Speech Communication* Vol.27 No.2 (1999) 95–111
24. Ladefoged P.: *A course in phonetics*. Third edition. Harcourt Brace Jovanovich, New York. (1993)
25. Ladefoged P., Maddieson I.: Vowels of the world’s languages. In: *Journal of Phonetics* Vol. 18 (1990) 93–122
26. Madelska, L., Dressler W. U.: Postlexical stress processes and their segmental consequences illustrated in Polish and Czech. In: Hurch, B., Rhodes, R. A. (szerk.): *Natural Phonology: The state of the art*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York. (1996) 189–200
27. OSU SVMs Toolbox for MATLAB (http://www.ece.osu.edu/~maj/osu_svm/)
28. Padgett, J., Tabain M.: Adaptive Dispersion Theory and phonological vowel reduction in Russian. In: *Phonetica* Vol. 62 (2005) 14–54
29. Pennington, M. C.: *Phonology in English language teaching: An international approach*. Longman, London (1996)
30. Szaszák Gy.: A szupraszegmentális jellemzők szerepe és felhasználása a gépi beszédfelismerésben. Ph.D. értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Távközlési és Médiainformatikai Tanszék (2009)
31. Simon O.: Anyanyelvi és idegen nyelvi percepciók működései összefüggései az általános iskolában. In: Navracscics J., Tóth Sz. (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás*. Generalia, Veszprém (2004) 438–449
32. Siptár, P., Törkenczy M.: *The phonology of Hungarian*. Oxford University Press, Oxford (2000)
33. Swerts, M., Kloots H., Gillis S., Schutter, G.: Vowel reduction in spontaneous spoken Dutch. In: *Proceedings of the ISCA & IEEE Workshop on Spontaneous Speech Processing and Recognition*. Tokyo, Japan (2007) 31–34
34. Valyon J., Horváth G.: Least squares szupport vektor gépek adatbányászati alkalmazása. *Híradástechnika* Vol. 60 No.10 (2005) 33–38
35. Young, S., Evermann, G., Gales, M., Hain, T., Kershaw, D., Moore, G., Odell, J., Ollason, D., Povey, D., Valtchev, V., Woodland, P.: *The HTK Book (for HTK Version 3.3)*. Cambridge University Engineering Department, Cambridge (2005)